

Meztillás levelek a munkaszolgálatból ^[1]

„Nagyon jó dolgunk van, szülőben egészen könnyű munkát végeztünk. Most kaptunk egy fiatal főhadnagy századparancsnokot és most fogjuk csak megtudni, hová megyünk. Feketén írok, nekünk nem lehet írni. Nagyon kíváncsi vagyok, mi újság. Ha a címem majd megírhatom, úgy majd kimerítően írjatok. Nagyon jól jön, amit magammal vittem, csak a borotvakészletemet nem tudom, hová tetted. Ne haragudjatok, hogy így firkálok, de nagyon sok a dolog. Leszerelésről egyelőre szó sem lehet.”

Bevezető

A hadi szolgálatra kötelezett férfiak és családtagjaik számára a kapcsolattartás a legfontosabb szükségletek közé tartozott. A hátszágban maradt aggodalommal figyelték a háborús események alakulását, a frontvonalban lévők gondolatait pedig - a bombázások megindulásával és a frontvonal közeledtével egyre inkább - az otthoniak miatti nyugtalanság töltötte meg. Természetesen nem volt ez másképp a munkaszolgálatra sorozott, fegyvertelen, katonakorú - zsidó, a hatályos törvények szerint zsidónak tekintendő, nemzetiségi, politikai alapon megbélyegzett stb. - személyek esetében sem. Számukra a viharfellegeket az antiszemita rendeletek, a gettósítás, majd a deportálásról szóló hírek dagasztották óriásira.

A muszosok - ahogyan a honvéd keret tagjai is - egyrészt a polgári postaszolgálaton keresztül küldhették-kaphatták leveleiket, másrészt a frontra vonuló alakulatok számára még békeidőben megszervezték a tábori postát, amely a hátszág és a hadra kelt sereg között közvetített. Az igazgatási feladatokat a budapesti székhelyű Tábori Postaigazgatóság látta el, a tábori postahivatalok pedig az előjáró seregest parancsnoksága mellé települtek.

A postai szolgáltatás díjmentes volt azon alakulatoknak, amelyek tábori postaszámmal rendelkeztek. Ez a fronton, vagy a visszatért részekben szolgálatot teljesítő egységekre volt jellemző, őket a háború egésze alatt megillette a díjmentesség. Ha a munkaszolgálatos alakulatnak nem volt tábori postaszáma, akkor a polgári díjszabás szerint kellett fizetnie, a katonai keretnek úgyszintén.

A tábori levelezőlapok könnyen kezelhető, egységes, áttekinthető formátumot kaptak. Utóbbi a cenzúra miatt is fontos volt. A lapokat a Magyar Királyi Állami Nyomda és több magánnyomda állította elő. Kezdetben - a feladás helye szerint - két alaptípus létezett: a frontról hazaküldött zöld színű, úgynevezett front lap és a hátszágban feladott rózsaszín, úgynevezett hazai, honi lap. A zsidó legénység zárt borítékban feladott leveleit többször ideiglenesen korlátozták, vagy akár be is tiltották, ezek ellenőrzése körülményesebb volt a levelezőlapokénál. Ezzel szemben nagyon gyakori volt a munkaszolgálatos alakulatoknál az előrenyomtatott levelezőlap. 1943-tól bizonyos hadi események bekövetkeztével kizárólag az ilyen típusú küldemények feladását engedélyezték. Ezenek hét nyelven az „Egészséges vagyok és jól érzem magam” szöveg, valamint az a figyelmeztetés szerepelt, mely szerint a címzésen kívül tilos bármit is a lapra írni.

Az ország háborúba lépése után szigorú cenzúra vezetett be. Tilos volt a hadműveletekre vonatkozó bármilyen információ, a hadviseléssel kapcsolatba hozható hírek terjesztése, amelyből a csapat helyzetére, szándékára lehetett következtetni, és amely bármilyen módon az ellenségnek támpontot adhatott. A magánjellegű üzeneteiket csak közérthető nyelven és írással fogalmazhatták meg, tilos volt a titkos- és gyorsírás, illetve a nem ellenőrizhető idegen nyelv (pl. héber) használata. Honvédek és munkaszolgálatosok küldeményei egyaránt háromlépcsős ellenőrzési rendszeren keresztül juthattak el a címzettekhez. Az első lépcsőt az alakulat saját parancsnokai által végzett cenzúra jelentette: itt az illetékesek adott esetben az egész küldeményt megsemmisítették vagy további eljárás céljából az előjáró parancsnoksághoz továbbították, illetve a nem kívánatos részeket kisorsolták. Ha pedig mindent rendben találtak, azt cenzurabélyegzővel és aláírással hitelesítették. A legfelsőbb parancsnoki cenzúra keretében mind a frontra küldött, mind az onnan érkezett küldeményeket átvizsgálták. Végül a harmadik lépcsőfokot az ún. PEKIR-cenzúra jelentette, melynek keretében a Postai Ellenőrző Központi Iroda a frontról jövő küldemények végső, szűrőpróbaszerű ellenőrzését végezte. Ezen kirendeltségek a legnagyobb forgalmú postai hivatalok mellett működtek, a postás zsargon csak „zöldhivatalként” emlegette őket. Ide futott be valamennyi frontra küldött, vagy ott feladott postai küldemény ellenőrzésre és továbbításra. A honi lapoknak első ellenőrzését látták el, a frontlapoknak pedig végső, szűrőpróbaszerű cenzúrázása zajlott itt. A használt bélyegző két részből állt: „ellenőrizve” felirattal és az ellenőr számból. A polgári levelezés esetében elsősorban parancsnoki ellenőrzés történt, amely során ellenőrző bélyegző és aláírás került a lapokra, illetve ezután már csak szűrőpróbaszerű vizsgálat alá vetették a leveleket. Német ellenőrző bélyegzővel az esetben találkozunk, ha az alakulatot német katonai egység mellé osztották be.

A munkaszolgálatosok levelezését több alkalommal, nagyjából évente szabályozták. 1942 februárjában a munkásszázadokhoz érkező postaküldemények fokozott ellenőrzését rendelték el. Ez évtől már egyre sürűbben előfordult az, hogy a munkavégzéssel elégedetlen parancsnok - a lelki kínzás kreatív eszköztárát gyarapítva - megvonta a levelezési és csomagküldési jogot.

Murray Lipót, a nagykatái muszos századok parancsnoka 1945 tavaszán, a népbírói tárgyalásán tett vallomásaiban azt állította, a kiegészítő parancsnokságok tisztjait 1942. március elején *Horvay Artúr* vezérőrnagy igazította el. A szóbeli utasításban elhangzott irányelvek között az is szerepelt, hogy a zsidók havonta egyszer fogadhatnak látogatót, csak a legközelebbi hozzátartozóik kereshetik fel őket, csomagot nem kaphatnak, leveleiket pedig szigorú cenzúrának kell alávetni.

Nagybacsoni Nagy Vilmos honvédelmi miniszter 1943. március 9-én újból szabályozta a hátszágban alkalmazott zsidó kisegítő szolgálattal való bánásmódot, amely kitért a rokonokkal való kapcsolattartásra, a postai küldemények küldésére is. A munkaszolgálatosok havonta egy, legfeljebb öt kg-os csomagot kaphattak, ebben maximum két kg lehetett az élelmiszer. A csomagokat a Hadviselték Bizottsága gyűjtötte össze, azokat a mindenkor tiszt jelenlétében kellett felbontani. Ebben a rendeletben kimondták, hogy a levelezési jogát még fegyelmi okokból sem szabad korlátozni.

A Honvédelmi Miniszter 1944. június 7-én rendelkezett a munkaszolgálatosok hadifogolyszerű elhelyezéséről, ennek megfelelően nem lehetett őket szabadságotlatni, leszerelni, látogatót nem fogadhattak, kéthetente egyszer magyar nyelven írt nyílt levelezőlapot küldhettek hozzátartozóiknak, melyet tiszt ellenőrzött. Péntek nem kaphattak, ruhasomagot pedig fél évente egyszer, melyet szintén egy tiszt jelenlétében kellett felbontaniuk. A Vezérkari Főnökség 1944 júniusában kiadott rendelete is nagy változást hozott, e szerint a munkaszolgálatosok csak az ún. sárga színű válaszszerű levelezőlapot használhatták. Más postai küldeményt nem kézbesítettek részükre, ha valaki mégis megpróbálkozott ezzel, az a szabálytalan levélét „Tilos vissza” jelzéssel kapta kézhez néhány nap múlva.

A háború befejező évére is jutott a levelezést korlátozó rendeletekből, 1945. január 21-én *Szalasi* fővezérége megtiltotta az ország területén dolgozó zsidó munkaszolgálatosokkal való érintkezést a katonai és a civil személyeknek is. Innentől kezdve tehát nem is levelezhettek, igaz ennek már ekkorra egyéb feltételei sem voltak adottak, az ország jelentős része szovjet megszállás alá került, a leveleket pedig nem vitték át a frontvonalon.

A levelezési jogot - mint arra fentebb is utaltam - ugyan törvényesen nem lehetett korlátozni, megvonni, mégis erre számtalan esetben sor került, főleg az országhatárokon kívül adódott iylesféle visszaélésekre alkalom. Gyakori volt, hogy nem kézbesítették az otthonról érkezett lapokat, a csomagokat elkobozták. A postaosztásnál az önkényes és cinikus tiszték változatos módszereket alkalmaztak: a leveleket felolvastatták, a levélírókat kinevették, kigúnyolták. A lapokat szétéptették, és a szemétkébe dobták, a postán érkezett élelemnek, ruhának pedig csak az üres csomagolópapírt osztották szét a címzettek között.

Ezen - a szolgálat idejétől, helyétől, valamint a parancsnoki személyzet magatartásától függő - körülmények leleményességre készítették a munkaszolgálatosokat. A szabad levélváltás útjában állt egyrészt a törvényes szabályozás, azaz a cenzúra mennyiségi, területi és tartalmi megkötése, másrészt a keret túlkapasai, a szabálytalan jogkorlátozás és a teljes tilalom. A bátrabbak közül többen mégis megpróbálták a hivatalos levélben virágnyelven megfogalmazni mondanivalójukat, ez esetben a feladó muszos konkrétan nem veszélytelenebbet tett, mint szokási szándékát - ugyan igencsak homályosan, de a visszaemlékezés szerzője szerint nem sikertelenül - közölte:

„Annak ellenére, hogy tudtuk: leveleinket átnézik, vállaltuk, hogy az otthoniaknak jelezzük szándékunkat. Azt írtuk, hogy mostanában szívesen olvassuk József Attilát, számítottuk arra, hogy azok közt megtalálják az Egy spanyol földműves sírversét:

»Franco tábornok besorolt ádáz katonának,
nem szöktem meg, mert féltem agyonlövet úgy.
Féltem - azért harcoltam a haddal s joga a szabadság
ellen Irun falain. S így is elért a halál.«

A cenzúra semmit sem vett észre, hozzátartozóink megértették a célzást ... "

Mindennek fényében tehetjük fel a kérdést, miről üzentek a muszos levelezőlapok? A levélírókban is hamar kifejlődött, mire kell szorítkozniuk üzeneteik megfogalmazása során. Szükszavúan beszámoltak hogylétükről, erről körbekérdezték a rokonságot, ismerősöket is. A posta akadozása és kimaradása miatt rendszerint összegezték, kitől milyen lapokat kaptak, melyeket a követhetőség kedvéért sorszámoztak is. Ha csomag volt útban, akkor jelentették, megérkezett-e már, amennyiben igen, felsorolták, mit kaptak kézhez (ebből a feladó levonhatta a keserű következtetéseket). A leszerelés, szabadságoltatás reménye is sorra felvillant a leggyakrabban előforduló témák között. A muszos viszonyok ismertetését illetően a lapok legtöbbször a baráti kapcsolatok, a kialakult „háztartások” működéséről tudósítottak. Tehát a központi elemek a magánélet történései voltak. Ha e sorok közé a háborús eseményekre, a valós viszonyokra, a parancsnok, a keret magatartására utaló információk vegyültek, azt az éber cenzorok kisátírozták. Az itthoniak leveleiben is csak nagyon homályos utalások történtek az 1944-es eseményekre, az összeköltöztetésekre, deportálásokra, nyílt beszédnek itt nem volt helye. Egy másik csatormán azonban igen.

A cenzúra állomásait megkerülő és a keret éberségét kijátszó küldeményeket fekete, vagy másképpen meztillásos leveleknek nevezzük. Ezek könnyen felismerhetőek egyrészt formailag a cenzúrabélyegzők hiányából, másrészt a bennük található tiltott tartalom alapján. A munkaszolgálatosok előtt - ideális esetben - több lehetőség is adódhatott: üzeneteiket hazaküldhették, csomagjaikat szállíthatták leszerelt, szabadságra utazó bajtársaikkal, azok látogatóba érkezett rokonaival, illetve a környezetükben élő, erre alkalmasnak bizonyuló civil személyek önzetlenül vagy anyagi ellenszolgáltatás fejében is igénybe vehetőek voltak e célra. Ugyanakkor az emberséges vagy éppen korruptságuk, pénzéhségük miatt kapóra jött kerettagok is nem egyszer fekete postássá avaszták. Az is megessett persze, hogy az adott honvéd a pénzt elvette, de a küldeményt nem kézbesítette. Előfordult, hogy részegség miatt bukott le a kerettag és a tábori csendőroknél landoltak a levelek. Borban gyakran megtörtént, hogy az egyik keretes beárulta a másikat a parancsnokságon, mert irigyelte tőle üzenetét. Míg más esetben a kerettag csak eljátszotta a segítő, vagy éppen üzenet kötő személy szerepét, hogy ezzel lebuktassa a munkaszolgálatosokat .

Ugyancsak a szerbiai munkatáborban az embertelen körülmények és kegyetlen bánásmód miatt néhány pesti fogoly 1944 tavaszán titokban panaszlevelet kívánt küldeni a pesti katonai hatóságoknak. E leveleket egy szabadságra utazó keretlegényre bízták, akinél az egyik visszaemlékező szerint több mint ezer feketelevelé gyűlt össze, ebből valamennyit be is szolgáltatott felettesének. *Marányi Ede* ezredes hadbírótságot létesített, ahol a kényszermunkások felett ítéleztek a feketelevelek ügyében. Továbbá a szabotálás, fegyelmi vétség, szökési kísérlet miatt is idekerültek az arra „érdemesnek” gondoltak. Több havi börtönbüntetés járt az efféle vétségekért, amit a háború után kellett volna letölteni .

Mindeközben a levelezők természetesen a hivatalos limitet is kihasználták, a levelezés egymás mellett folyt az egyenes és a „görbe” utakon. E párhuzamosság létezését támasztják alá azon illegálisan feladott lapok, amelyek írói meghagyták a címzeteknek, milyen jelzéseket használjanak majd a hivatalos levelükben ahhoz, hogy a feladók megbizonyosodhassanak arról, hogy a kerülő utat bejáró küldeményeik célba értek. A legális küldeményekbe került apró jelzések, szimbolikus utalások, a virágnyelven tett kijelentések mind-mind a szabadságra hazautazott bajtársak, a látogatóból visszaérkezett feleségek, vagy éppen a különféle motiváció hajtotta kerettagok sikeres küldetésének bizonyítékaiként szolgáltak. A címzeteknek meg kellett tanulniuk a sorok között olvasni, hogy eligazodjanak a kommunikáció ezen kényszer szülte, szövevényes rendszerében. A legegyszerűbb mondatok is mögöttes, másodlagos tartalmat nyerhettek egy-egy levelezőlapon.

Amikor értelmetlenül, sokszor pusztán kegyetlenségéből korlátozták a rokonokkal való érintkezést - ami egy családja köréből kiszakított muszosnak az egyetlen kapaszkodót, lelki támaszt jelentette -, akkor az emberi leleményesség nem ismert határokat és minden lehetőséget, minden apró rést megtalált, és felhasználta a tilalom kijátszására. Ezt bizonyítják a háború után újra egymásra talált testvérek sorai is:

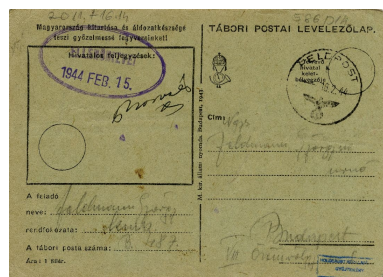
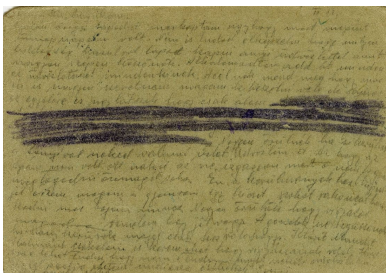
„Az is érdekel, hogy a munkaszolgálatból írott leveleimet és rengeteg izenetemet megkaptátok-e? Meddig tudatok rólam? Az Üllői úton többször is végigyalogoltunk, az ottani üzletek redőnyeinek közé dugtam névjegyjeimet izenetekkel, célhoz értek-e? Mennyit aggódtam Értetek! A magam sorsa az nem is fájt annyira, folyton csak Rátok gondoltam, amíg eszem volt.”

A teljességhez hozzátartozik, hogy feketelevelek nemcsak a munkaszolgálatos férfiak és rokonaik között keringtek, hanem 1944 tavaszától már a gettóba kényszerített civil lakosság is megpróbált kapcsolatba lépni a külvilággal. Az elkerített városrészbe zárt zsidókkal való levelezést az 1944. május 31-én kelt 222.942/4. sz. belügyminisztériumi rendelet tiltotta meg. Ugyanakkor ez esetben is hozzá kell tennünk, hogy a helyi viszonyok, a vezetők, a civil lakosság magatartása nagyban meghatározta az elszigeteltség fokát.

Sőt, az országhatárokon kívülre tekintve meg kell jegyezni, hogy a koncentrációs táborok barakkjaiban is továbbítottak tilalmas küldeményeket, papír-fecnikre, jegyzetlapokra írt, már akkor is alig - mára még inkább - nehezen olvashatóvá halványult üzeneteket. A lágerekben nagyon nehéz volt papírhoz és ceruzához jutni, leginkább annak sikerült, akit valamilyen pozícióra - például blokkparancsnoknak - neveztek ki, és feladatai elvégzéséhez szüksége volt íróeszközre. Ezen dokumentumok igazi ritkaságnak számítanak, és gyakran az utolsó életjelként kerültek a címzetekhez.

Források

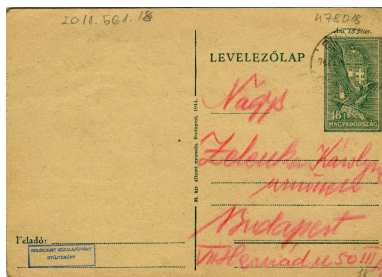
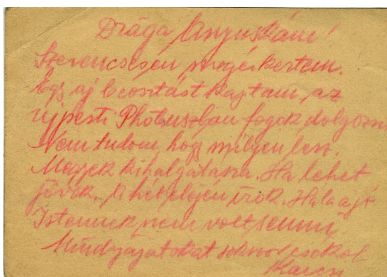
1a., 1b.

Hivatalos úton feladott levelezőlap, amelynek tiltott sorait a cenzor kisátírozta, valamint cenzúrabélyegzővel és kézjeggyével látta el.

Jelzet: Holokauszt Emlékközpont, Gyűjtemény, 2011.421.14

2a., 2b.

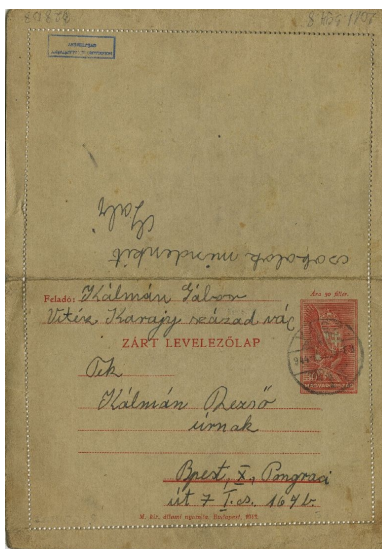
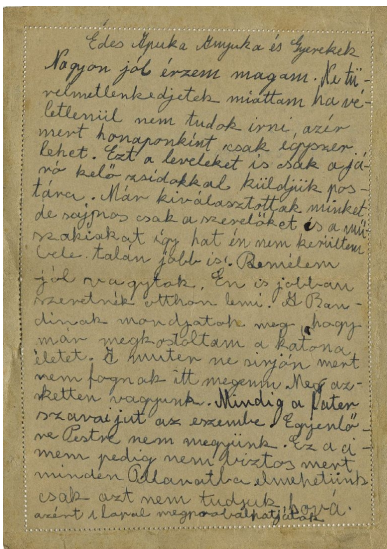
1944 júliusában Újpesten feladott, cenzúrabélyegző nélküli feketelevél

Jelzet: Holokauszt Emlékközpont, Gyűjtemény, 2011.307.13

„Drága anyukám!

Szerencsésen megérkeztem. Egy új beosztást kaptam, az újpesti Phöbusban fogok dolgozni. nem tudom, hogy milyen lesz. Megyek kihallgatásra. Ha lehet, jövők. A hét elején írok. Hála a jó Istennek nem volt semmi. Mindnyájatokat sokszor csókol Karcsi.”

3a., 3b.

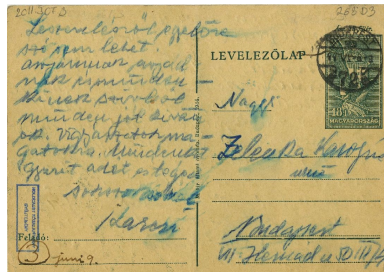
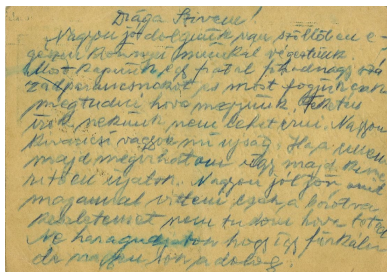
1944 májusában írt, civil személy segítségével feladott levelezőlap

Jelzet: Holokauszt Emlékközpont, Gyűjtemény, 2011.394.8

„Édes Apuka és anyuka és Gyerekek,

Nagyon jól érzem magam. Ne türelmetlenkedjétek miattam, ha véletlenül nem tudok írni, azért mert hónaponként csak egyszer lehet. Ezt a leveleket is csak a járókelő zsidókkal küldjük postára. Már kiválasztottak minket, de sajnos csak a szerelők és a műszakiakat, így hát én nem kerültem bele, talán jobb is! Remélem, jól vagytok. Én is jobban szeretnék otthon lenni. A Bandinak mondtátok meg, hogy már megkóstoltam a katonaeletet. A muter ne sírjon, mert nem fognak itt megenni. Meg azért ketten vagyunk. Mindig a vater szavai jutnak az eszembe. Egyelőre Pestre nem megyünk. Ez a címem pedig nem biztos, mert minden pillanatban elmehetünk, csak azt nem tudjuk, hová, azért 1 lappal megpróbálhatjátok. Csókolok mindenkit Gabi”

4a., 4b.

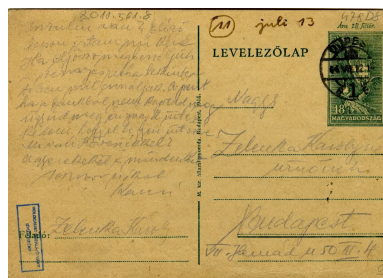
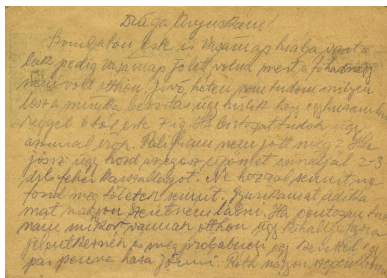

1944 júniusában Nagykátán feladott mezítlás levelezőlap

Jelzet: Holokauszt Emlékközpont, Gyűjtemény, 2011.307.3

„Drága Szívem!

Nagyon jó dolgunk van, szülőbőben egészen könnyű munkát végeztünk. Most kaptunk egy fiatal főhadnagy századparancsnokot és most fogjuk csak megtudni, hová megyünk. Feketén írok, nekünk nem lehet írni. Nagyon kíváncsi vagyok, mi újság. Ha a címem majd megírhatom, úgy majd kimerítően íratok. Nagyon jól jön, amit magammal vittem, csak a borotvakészletemet nem tudom, hová tetted. Ne haragudjatok, hogy így firkálok, de nagyon sok a dolog. Leszerelésről egyelőre szó sem lehet. Anyámnak, anyádnak és mindenkinek szívből minden jót kívánok, vigyázzatok magatokra. Mindenkit, Gyurit, Adit és téged sokszor csókol Karcsi.”

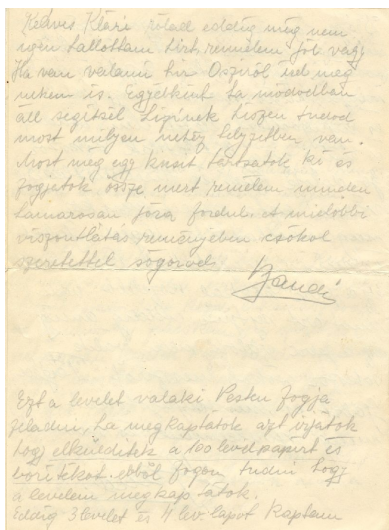

Tiltott találka szervezése a fővárosban, 1944 júliusában

Jelzet: Holokauszt Emlékközpont, Gyűjtemény, 2011.307.8

„Drága Anyuskám!

Szombaton este és vasárnap hiába vártalak, pedig jó lett volna, mert a főhadnagy nem volt otthon. Jövő héten nem tudom, milyen lesz a munkabeosztás, úgy hírlík, hogy egyhuzamban reggel 6-tól este 7-ig. Ha biztosat tudok, úgy azonnal írok. Pali fiam nem jött még? Ha jössz, úgy hozd az egész cipőmet, csináljál 2-3 db fehér karszalagot. Ne hozzá semmit, ne fossz meg töletek semmit. Gyurikám, Ádikám nagyon szeretném látni. Ha pontosan tudnám, mikor vannak otthon, úgy kihallgatásra jelentkeznék és megpróbálnék egy kerettel egy pár percre hazajönni. Róth nagyon szépen köszöni. Inzulin van? Előző lapon írtam, mi kéne. Ha eljössz, megbeszéljük a szennyes ruha tekintetében mit csináljak. A pénzt, ha a bankból nem kaptad meg, úgy írd meg, én majd intézkedem, hogy el legyen intézve. Mi van Kövesiékkel? A gyerekeket és mindenkit csókol Karcsi.” 1944. július 12.

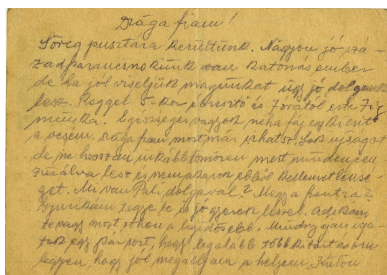

A párhuzamos levelezés nyomai egy pesti fekete postás által továbbított küldeményben.

Jelzet: Holokauszt Emlékközpont, Gyűjtemény, (rendezés alatt)

„Kedves Klári, rólad eddig még nem igen hallottam hírt...

Ezt a levelet valaki Pesten fogja feladni, ha megkaptátok, azt írjátok, hogy elkülditek a 100 levelezőlapot és borítékot, ebből fogom tudni, hogy a levelem megkaptátok. Eddig 3 levelet és 4 levelezőlapot kaptam.”

Tanács a címzettnek 1944 nyarán, hogyan spóroljon a lapokkal és a sorokkal.

Jelzet: Holokauszt Emlékközpont, Gyűjtemény, 2011.307.4

„Drága fiam!

Sőregpusztára kerültünk. Nagyon jó századparancsnokunk van, katonás ember, de ha jól viseljük magunkat, úgy jó dolgunk lesz. Reggel 5-kor ébresztő és 7órától este 7-ig munka. Egészséges vagyok, néha fáj egy kicsit a vesém. Drága fiam, most már írhatok. Sok újságot, de ne hosszsan, inkább tömören, mert minden cenzúrázva lesz, és nem akarok ebből kellemetlenséget. Mi van Pali dologával? Megy a frontra? Gyurikám, ugye te is jó gyerek leszel. Ádikám, te vagy most otthon a legidősebb. Mindnyájan írjatok egy pár sort, hogy legalább több kitartásom legyen, hogy jól megálljam a helyem. Külön senkinek sem írok, most egyszer egy

héten lehet csak írni. Szóval sokat és röviden írjatok. anyámhoz menjen el Gyuri és referáljon neki, Deuschal találkoztam, ő állítólag Erdélybe ment. Látogatás nincs engedélyezve, keresztlevél kellett. Brechert is láttam. Nagyon fáradt vagyok, az átmeneti kabát nagyon jól jön. Mindnyájukat sokszor csókol Gyuri."

Címkék:

[munkaszolgálat](#) ^[2]

[muszos](#) ^[3]

[posta](#) ^[4]

[Holokauszt Emlékközpont](#) ^[5]

Kiadás: 14. évfolyam (2014) 2. szám

Forrás webcím: https://www.archivnet.hu/hetkoznapok/mezitlabas_levelek_a_munkaszolgaltbol.html

Hivatkozások

[1] https://www.archivnet.hu/hetkoznapok/mezitlabas_levelek_a_munkaszolgaltbol.html

[2] <https://www.archivnet.hu/cimkek/munkaszolgalt>

[3] <https://www.archivnet.hu/cimkek/muszos>

[4] <https://www.archivnet.hu/cimkek/posta>

[5] <https://www.archivnet.hu/cimkek/holokauszt-emlekkozpont>